

9 Η νομική και η οικονομική ορολογία δικαιοπραξιών στην Κέρκυρα κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα και τους Νεότερους Χρόνους

Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση βασίζεται σε μελέτη που περιλαμβάνει αναζήτηση, εντοπισμό, αποδελτίωση, ανάλυση και επεξεργασία των νομικών και των οικονομικών όρων δικαιοπραξιών Κερκυραίων συμβολαιογράφων, οι οποίες αφορούν: συμβάσεις εργασίας, συμβάσεις έργου, συστάσεις εταιρειών, αστικές και αγροτικές μισθώσεις, αγοραπωλησίες, δάνεια, συστάσεις υποθήκης, διακανονισμούς χρεών, εξοφλητικές πράξεις, πληρεξούσια, προικώα συμβόλαια, διαθήκες, κληροδοτήματα, καταπιστεύματα κ.ά. (15ος – 19ος αι.). Η νομική και η οικονομική ορολογία της υπό εξέταση περιόδου εμφανίζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λαμβανομένων υπόψη των πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών στα Ιόνια Νησιά κατά την ίδια περίοδο. Στην εν λόγω εισήγηση, θα αναδειχθούν οι επικρατούσες λεξιλογικές επιλογές στον χώρο του δικαίου και της οικονομίας, οι οποίες προέρχονται αφενός από το κυρίαρχο λατινογενές δικαιολόγιο και αφετέρου από τη λόγια ελληνική παράδοση, ενώ θα επιχειρηθούν ταυτοποιήσεις με τη σύγχρονη νομική και οικονομική ορολογία. Μεταξύ δε άλλων, θα επιχειρηθούν ετυμολογικές προσεγγίσεις, εννοιολογικές διαφοροποιήσεις, μορφολογικές εξελίξεις και παγιώσεις.

The legal and economic terminology of notarial acts in Corfu during the Late Middle Ages and Modern Times

Foteini Karlafti-Mouratidi

ABSTRACT

The paper is based on a study that includes search, identification, indexing, analysis and processing of legal and financial terms of notarial acts of Corfu notaries, which concern: employment contracts, work contracts, company creations, civil and agricultural leases, purchase and sale, loans, mortgage, debt settlements, repayment deeds, powers of attorney, endowment contracts, wills, bequests, trusts, etc. (15th–19th centuries). The legal and economic terminology of the period under consideration is of particular interest, given the political, social, economic and cultural conditions in the Ionian Islands during the same period. In this paper, the prevailing lexical choices in the field of law and economics will be highlighted, which derive from the dominant Latin legal vocabulary on the one hand and from the ancient Greek tradition on the other hand, while identifications with contemporary legal and economic terminology will be attempted. Etymological approaches, conceptual differentiations, morphological changes and codification, inter alia, will be attempted.

0 Εισαγωγή

Η έρευνα για τον εντοπισμό νομικών και οικονομικών όρων σε συμβολαιογραφικές πράξεις Κερκυραίων *νοταρίων* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εφόσον πρόκειται για όρους του λατινογενούς δικαιοκού λεξιλογίου αφενός και της λόγιας ελληνικής γλώσσας αφετέρου, ως απόρροια της μακράιωνης βενετικής κυριαρχίας στο νησί (1386–1797), στο πλαίσιο της ισχύος και της εφαρμογής των κανόνων του γραπτού και του εθιμικού δικαίου, για τους οποίους η Βενετία, ως κατεξοχήν εμπορική και γενικότερα οικονομική δύναμη της εποχής, ελάμβανε ιδιαίτερη μέριμνα για την ίδια και την επικράτειά της. Πράγματι, οι δικαιοπραξίες που καταρτίζονται από συμβολαιογράφους στην Κέρκυρα, κατά την υπό εξέταση περίοδο, αναδεικνύουν το ισχύον καθεστώς δικαίου στις οικονομικές συνδιαλλαγές, στις επαγγελματικές και γενικότερα τις εργασιακές συμφωνίες, αλλά και στις διευθετήσεις ποικίλων άλλων υποθέσεων των συμβαλλομένων. Ο συμβολαιογράφος (*ο νοτάριος*) είναι από τους σημαντικότερους φορείς δικαίου, είναι αυτός που γνωρίζει εις βάθος, και σε διαχρονικό επίπεδο, τις βασικές αρχές δικαίου, καθώς και το πλέγμα των ενοχικών σχέσεων (*obligationes*) των συμβαλλομένων, υιοθετώντας βεβαίως τις σχετικές τροποποιήσεις που επιβάλλονται από την εκάστοτε κρατική εξουσία και το ισχύον εθιμικό δίκαιο. Όπως δε έχουμε αναφέρει και αλλού, αυτή η ευρεία κλίμακα δικαιοπραξιών συναντάται κατεξοχήν στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα των αστών συμβολαιογράφων της Κέρκυρας¹, σε διαφοροποίηση με τους συμβολαιογράφους της υπαίθρου, όπου οι κατηγορίες των δικαιοπραξιών είναι αρκετά περιορισμένες. Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρείται σκόπιμη η ανάλυση και η κωδικοποίηση του νομοτυπικού των δικαιοπραξιών, το οποίο περιλαμβάνει τα ουσιώδη στοιχεία (*essentialia negotii*): το αντικείμενο της δικαιοπραξίας (λ.χ. το έργο και την αξία του, το πράγμα και το τίμημά του), τα φυσικά στοιχεία, τους δηλωτικούς όρους (*naturalia negotii*): ευθύνες, ελαττώματα κ.ά. και τα συμπληρωματικά στοιχεία (*accidentalialia negotii*): αρραβώνα, ποινική ρήτρα, προθεσμία, διαλυτικές και αναβλητικές αιρέσεις, επιπλέον ρήτρες.

1 Instrumentum

Στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα της εξεταζόμενης περιόδου είναι ευρύτατη η χρήση του όρου *ιστρουμέντο*, *ηστρουμέντο*, *ιστρομέντο*, για να δηλώσει το συμβολαιογραφικό έγγραφο, και σε δικαιοπραξίες στη βενετική γλώσσα: *publica scriptura di conventione et notarial instramento* (Καρλάφη-Μουρατίδη, 2012, σ. 45). Η λέξη είναι λατινογενής:

¹ Για τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στα συμβολαιογραφικά έγγραφα της Κρήτης (13^{ος}-15^{ος} αι.), βλ. Γάσπαρης, 1994, σ. 144–145.

instrumentum, από το ρήμα *instruo* (κατασκευάζω, καταρτίζω, διδάσκω, διατάσσω), (Κουμανούδης, 1972, σ. 423), ενώ ο Boerio παραθέτει και το αντίστοιχο ρήμα: *istromentār* (Boerio, 1867, σ. 356), το οποίο όμως δεν υιοθετήθηκε από τους κερκυραίους συμβολαιογράφους. Ο όρος *instrumentum*, ο οποίος υπάρχει και στη σύγχρονη γαλλική νομική ορολογία, αφορά την ίδια τη συμβολαιογραφική πράξη, είναι ο συστατικός της τύπος, σε αντιδιαστολή με τον όρο *negotium*, δηλαδή το περιεχόμενο της πράξης, και ο οποίος περιλαμβάνει τη δήλωση της βουλήσεως των συμβαλλομένων². Το *negotium*, το οποίο καταγραφόμενο με ελληνικούς χαρακτήρες (*νεγότζιο*, *νεγκότζιο*), χρησιμοποιείται ενίοτε από τους κερκυραίους συμβολαιογράφους, ως γνωστόν, μορφολογικά προσαρμοσμένο υπάρχει σε αρκετές γλώσσες για να δηλώσει το εμπόριο, την εμπορική πράξη, τις οικονομικές συναλλαγές, τη διαπραγμάτευση κ.ά. (*négoce*, *négociation*, *negocio*, *negoziiazione*, *negociaciôn*, *negociation* κ.λπ.), ενώ είναι αξιοσημείωτη και η ετυμολογία αυτού του όρου: *nec/negare otium*, κυριολεκτικώς κατά τον Μεσαίωνα: να αρνείται κανείς την απραξία, τησχόλη, να εργάζεται, να μοχθεί, δηλαδή το *negotium* ως συνώνυμο του *labor*, και κατά τους νεότερους χρόνους: να αναπτύσσει εμπορική δραστηριότητα.

Οι συμβαλλόμενοι εμφανίζονται ελευθέρως ενώπιον του συμβολαιογράφου, προκειμένου να δηλώνουν τη βούλησή τους και δεσμεύονται για την καλόπιστη εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους, με το συνηθέστατο σχετικό ρήμα: *ομπλιγάρονται*, εκ του βενετικού: *obligār* (Boerio, 1867, σ. 446), ιταλ. *obligare*: *ob* (επί, προς)+*ligo* (δέω, δένω), ρήμα γραφόμενο με ελληνικούς χαρακτήρες και προσαρμοσμένο στο κλιτικό σύστημα της ελληνικής, όπως ισχύει και για άλλους όρους. Το αντίστοιχο ουσιαστικό: *obligatio* είναι ακριβώς η ενοχή στην ελληνική νομική ορολογία (*obligatio est juris vinculum*). Σε ορισμένες δε κατηγορίες δικαιοπραξιών, όπως στις εμπορικές εταιρείες, οι συμβαλλόμενοι δεσμεύονται αλληλεγγύως και εις ολόκληρον: *ομού και ισόλιδουμ*, ή σε βενετικό κείμενο: *simul et insolidum* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 56), δηλαδή ο λατινικός νομικός όρος *in solidum*.

Η συμβολαιογραφική πράξη κλείνει με την τυπική πρόταση που αφορά την ισχύ και την εκτελεστότητά της. Για παράδειγμα, σε πράξη του έτους 1473: *Και ούτως εσυμφώνησαν του κρατούν και στέργουν το παρόν έγγραφον στέρεον και απαρασάλευτον* (Κονιδάρης και Ροδολάκης, 1996, σ. 178) και παρομοίως τον 17^ο αιώνα: *κρατείν στέρεον και βέβαιον και απαρασάλευτον* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2012, σ. 58) και αναλυτικότερα: *Το παρόν ινστρουμέντο να έχει δύναμη και βιγόρ ως απόφαση θεληματική, βάνοντας μόνον το δεκρέτο*

---

² <https://www.droit.fr/definition/2166-instrumentum/>(από το [Dictionnaire juridique](#))
<https://www.droit.fr/definition/2224-negotium/>(από το [Dictionnaire juridique](#))

από το εκλαμπρότατο ρεγγιμέντο, ενώ παρομοίως στην ιταλική: *et il presente s'intendi come sentenza volontaria interponendo (il) decreto della Giustizia et di mandarlo in esecuzione* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 44). Παρατηρώντας τα τελευταία παραδείγματα, διαπιστώνουμε τη συνύπαρξη λατινογενών και ελληνικών όρων. Ο ιταλικός όρος *vigore* (λατ. *vigor* και μεταγενέστερα γαλ. *vigueur*, αγγλ. *vigour*) δηλώνει τη νομική ισχύ της συμβολαιογραφικής πράξης, αποδιδόμενος με ελληνικούς χαρακτήρες (*βιγόρ*), με τη μετατροπή, ωστόσο, του κλειστού συμφώνου (-γκ) με το αντίστοιχό του τριβόμενο (-γ). Παρόμοια μετατροπή παρατηρείται και στον λατινογενή επίσης όρο *δεκρέτο*: επιλογή του τριβόμενου συμφώνου -δ αντί του κλειστού συμφώνου -ντ (*decreto*), πιθανόν στο πλαίσιο προσπάθειας εν μέρει εξελληνισμού της λέξης. Ενδιαφέρουσα και η τελευταία φράση (*εκλαμπρότατο ρεγγιμέντο*), για την οποία επισημαίνουμε ότι στα συμβολαιογραφικά κερκυραϊκά κατάστιχα, η τοπική βενετική διοίκηση (*Reggimento*), η οποία, μεταξύ άλλων, είχε και δικαστικές αρμοδιότητες, δηλώνεται σχεδόν πάντοτε με ελληνικούς χαρακτήρες, χωρίς να μεταφράζεται στην ελληνική. Ενίοτε, τέλος, η εκτελεστότητα και το αμετάκλητο της συμβολαιογραφικής πράξης δηλώνεται με τους νομικούς λατινικούς όρους *de jure* (εκ του νόμου) και *de facto* (στην πράξη)³, με ελληνικούς χαρακτήρες: *δε γιούρε, δε φάκτο ιναπελάμπιλε* (ιταλ. *inappellabile*, για πράξη αμετάκλητη, οριστική, η οποία δεν εφεσιβάλλεται).

2 Μεταβίβαση κυριότητας

Στις δικαιοπραξίες που αφορούν μεταβίβαση κυριότητας, κατεξοχήν δηλαδή στις συμβάσεις αγοραπωλησιών, επισημαίνουμε εκτενείς τυπικές φράσεις, προκειμένου να συμπεριληφθεί το σύνολο των δικαιωμάτων του νέου κυρίου: *έδωσεν προς αυτόν και προς τους κληρονόμους και διαδόχους αυτού άδειαν απλήν και γενικήν ελευθερίαν του ποιούν εις αυτά ως θέλουν και βούλονται, πωλείν, δωρείσθαι, ανταλλάπτουν, ψυχοδοτούν, προξιν διδόναι, ληγάτοις παραπέμπει και τα εξής* (Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Ροδολάκης και Καραμπούλα, 1997, σ. 195) και μεταγενέστερα: *εις παντοίαν αυτού εξουσία και κυριότητα...και μετά πασών των νόμων, προνομίων, αγωγών, ακτιζίων και δικαιωμάτων αυτού* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 54). Στο πλαίσιο διασάφησης της κατηγορίας της δικαιοπραξίας εκ μέρους του συμβολαιογράφου, συνηθέστατα σε μεταγενέστερες περιόδους, δηλώνεται με σαφήνεια ότι πρόκειται για τυπική πράξη πώλησης: *εις πούλησιν καθαράν*, ή στην ιταλική: *in pura e semplice vendita* (σε πώληση μικρού κοριτσιού, τουρκοπούλας) (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 64), προκειμένου να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο ένταξης της πράξης σε άλλες

³ <https://www.dictionnaire-juridique.com/definition/de-facto-de-jure.php> (από το Dictionnaire juridique)

κατηγορίες, όπως τα χρεωστικά ομόλογα, οι συμβάσεις επικαρπίας, αντίχρησης κ.ά. Αναφερόμενοι στις αγοραπωλησίες, μία ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα κατηγορία χαρακτηρισμού συμβάσεων πώλησης, που συναντάται στην Κέρκυρα, αλλά και σε άλλα νησιά, αφορά τις συμβάσεις προαγοράς αγροτικών προϊόντων, δηλαδή προϊόντων που δεν υφίστανται κατά τη σύναψη της σχετικής σύμβασης (*emptio rei speratae*), αλλά θα παραχθούν μεταγενέστερα, κατά την ερχόμενη εσοδεία. Οι συνάψεις τέτοιων συμβάσεων εξυπηρετούσαν και τους δύο συμβαλλομένους: ο πωλητής-αγρότης ελάμβανε ένα χρηματικό ποσό για τη διαβίωσή του, ενωρίτερα της αναμενόμενης συγκομιδής, ενώ ο αγοραστής εξασφάλιζε την αγορά των επιθυμητών ποσοτήτων αγροτικών προϊόντων και μάλιστα σε (πολύ) καλές τιμές. Στα συμβολαιογραφικά κερκυραϊκά κατάστιχα, αυτές οι προαγορές δηλώνονται ως *προστύχια*⁴, όρος μη βέβαιης ετυμολογίας, προερχόμενος πιθανότατα από τις λέξεις *προ* και *στόιχος*, αυτός που προκαταχωρείται σε οικονομικό κατάλογο, ή και ταυτιζόμενος με το μεσαιωνικό *προστίχι* (Χυτήρης, 1992, σ. 158). Η διαμόρφωση αυτής της κατηγορίας συμβάσεων θεωρούμε ότι οφείλεται στο γεγονός ότι οι συμβάσεις *προστυχίων* δεν είναι αμιγείς συμβάσεις αγοραπωλησιών, αλλά εμπεριέχουν και στοιχεία των δανειστικών συμβάσεων, εφόσον η μη εκπλήρωση των παροχών της αρχικής σύμβασης μετέβαλλε τη σχέση των συμβαλλομένων: από αγοραστή-πωλητή σε δανειστή-οφειλέτη. Σχετικά με τον όρο, επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι σε συμβολαιογραφικές πράξεις των αρχών του 16^{ου} αιώνα, για μια τέτοια συναλλαγή υιοθετείται το ρήμα *προαγοράζω* (Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη κ.ά., 1997, σ. 90).

3 Εργασιακές σχέσεις

Βασικό χαρακτηριστικό της εξαρτημένης εργασίας, ως γνωστόν (Τριάντος, 2013, σ. 196) και σε διαχρονικό επίπεδο, αποτελεί η δέσμευση του εργαζόμενου να εκτελεί την ανατεθείσα εργασία συνήθως σε προκαθορισμένο χώρο και με ημερήσια ή μηνιαία αμοιβή, καθώς και η υποχρέωση του εργοδότη να καταβάλλει αυτήν την αμοιβή (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 52). Ωστόσο, στις συμβάσεις εργασίας της υπό εξέταση περιόδου, στο συμβολαιογραφικό έγγραφο καταγράφονται συμφράσεις, οι οποίες παραπέμπουν στις απαρχές της δήλωσης των σχέσεων εξάρτησης, ήδη από τη ρωμαϊκή περίοδο, μεταξύ *patronum* και *clientem*. Ο πρώτος παρέχει ασφάλεια και εργασία στον δεύτερο, ο οποίος, ως ανταπόδοση, είναι υπάκουος και αφοσιωμένος στον πάτρωνά του, σχέση εξάρτησης, η οποία φυσικά εξακολουθεί να υφίσταται και μεταγενέστερα μεταξύ φεουδάρχη και δουλοπάροικου. Και σε αυτή την κατηγορία των δικαιопραξιών, στις συμβάσεις εξαρτημένης εργασίας, το

---

⁴ Για μία εκτενή δικογραφία επί του θέματος, βλ. Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2014.

νομοτυπικό είναι χαρακτηριστικό και δηλωτικό του συνδυασμού και του συγκερασμού του λατινογενούς νομικού λεξιλογίου με τις ελληνικές λέξεις της λόγιας και της δημοτικής ελληνικής. Έτσι, ο εργαζόμενος υποχρεούται να είναι *υποτασσόμενος και ομπεδιέντες...καλά και πιστά, με πάσα πάστρα και δίχως κανένα λάθος* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 71). ή αλλού: *με εκείνην την οπεδιέν(τ)ζα και ταπεινότητα και φιδελτά που έχουν οι καλοί δουλευτάδες των αυτών νοικοκυραίων* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 86). Υποταγή λοιπόν και ταπεινότητα στην ελληνική και την ιταλική απόδοση (*υποτασσόμενος, ομπεδιέντες, ομπεδιέντζα*) και έντονος ο υποχρεωτικός και ο εξαναγκαστικός χαρακτήρας κατά την εφαρμογή της αρχής της καλής πίστης (*πιστά, φιδελτά*), αρχή η οποία καλύπτει σχεδόν ολόκληρο το φάσμα των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων και των δύο συμβαλλομένων. Προκειμένου δε οι ανειλημμένες ενοχές, κυρίως του εργαζόμενου, να καταστούν απολύτως σαφείς, ο συμβολαιογράφος συχνά προσδίδει (υπερβολική) έμφαση (*καλά και πιστά, με πάσα πάστρα και δίχως κανένα λάθος*). Σχετικά με τον πρώτο εμπρόθετο, σημειώνουμε ότι η λέξη *πάστρα* είναι *μεσαιωνική ελληνική: σπάστρα*, με ανομοίωση τού σ-, από την αρχαία ελληνική *σπάρτον* (σπείρω) (Μπαμπινιώτης, 1998, σ. 1366). Κατά τη βυζαντινή περίοδο, οι χωρικοί έφτιαχναν πρόχειρα σάρωθρα από σπάρτα, από όπου και το ρήμα *σπαρτεύω*⁵. Βεβαίως, εδώ, η εν λόγω λέξη έχει κατεξοχήν τη μεταφορική της σημασία, δηλαδή της συνέπειας, της επιμέλειας και της εντιμότητας. Η σαφήνεια που προσεγγίζει τον πλεονασμό εντοπίζεται και σε άλλες τυπικές φράσεις συναφών δικαιοπραξιών: των ναυτικών εταιρειών, όπου οι συμμετέχοντες υποχρεούνται να εργάζονται *καλά και πιστά, άοκνα, δίχως τινός δόλου και ατυχίας, αξεσυνέριστα και ασκαντάλιστα* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 35): ικανότητα, συνέπεια, ευπείθεια, καλή πίστη, μόχθος, εντιμότητα, ειλικρίνεια, μη παραβατική συμπεριφορά. Το προτελευταίο επίρρημα από το ρήμα της ελληνιστικής κοινής *συνερίζω* (συν έρις): *ερίζω ομού* (Liddell and Scott, 1907, τ. 4, σ. 228), και μπορεί να αποδοθεί ως *ειλικρινά*, ενώ σχετικά με το τελευταίο επίρρημα, σημειώνουμε ότι η λέξη *σκάνδαλο* σημαίνει *παγίς ή βρόχος στηθείς υπό εχθρού* (Liddell and Scott, 1907, τ. 4, σ. 68), αλλά και αδίκημα (ινδοευρωπαϊκή ρίζα: *skand-*, λατινική: *scando*: ανεβαίνω) (Κουμανούδης, 1972, σ. 833).

4 Societas

Μία από τις σημαντικότερες κατηγορίες δικαιοπραξιών που αφορούν οικονομικές δραστηριότητες είναι οι ιδρυτικές πράξεις εμπορικών εταιρειών, οι οποίες, για την υπό εξέταση περίοδο συνηθέστατα καλούνται *συντροφίες* (*compagnie*). Η λέξη έχει επιβιώσει

⁵ <https://lexikolefkadas.gr/pastra-i> (από το Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος)

στην εποχή μας ως συντομογραφία επί της εταιρικής επωνυμίας, για να δηλώσει τους υπόλοιπους εταίρους: και *Σία*. Επρόκειτο για εταιρείες διάρκειας συνήθως ορισμένων ετών, για την πραγματοποίηση προκαθορισμένου εμπορικού σκοπού. Ο συμβολαιογράφος δηλώνει ρητώς την κατηγορία της πράξης: *εποίησαν συντροφίαν*, καθώς και τον σκοπό της: την επένδυση κεφαλαίου. Οι κατηγορίες των εταιρειών είναι ποικίλες, αλλά οι περισσότερες αφορούν αμιγώς εμπορικές πράξεις και το χρησιμοποιούμενο λεξιλόγιο τουλάχιστον μέχρι τον 16^ο αιώνα είναι λόγιο ελληνικό. Πράγματι, σε πράξη του έτους 1473, οι συμμετέχοντες αναλαμβάνουν να *πωλούν τα κρασιά εις την Χώραν λιανικώς και χονδρικώς* (Κονιδάρης και Ροδολάκης, 1996, σ. 167). Οι όροι που χρησιμοποιούνται, με βεβαιότητα από τον 15^ο αιώνα και εξής, είναι εξελληνισμένοι λατινογενείς, ειδικότερα του βενετικού ιδιώματος, αλλά βεβαίως και ελληνικοί: να *τραφηγάρουν*: *trafegâr* (Boerio, 1867, σ. 443). Σύμβαση του έτους 1473: *έχουν, κρατούν, τραφιγάρουν και πραγματεύονται* (Κονιδάρης και Ροδολάκης, 1996, σ. 170) (και στη σύγχρονη ιταλική: *trafficare*) και μεταγενέστερα για την ίδια έννοια: *ινβεστήρουν*: *investir* (Boerio, 1867, σ. 352). Για το καταβλητέο ή το καταβληθέν κεφάλαιο παρομοίως χρησιμοποιείται ο λατινογενής όρος: *καβιδάλ* (*capitale*) (Ντόκος και Μελέντη, 1996–1997, σ. 106) αλλά και ο ελληνικός όρος *βλησίδι*. Οι εταίροι λοιπόν δεσμεύονται να επενδύσουν τα κεφάλαια προς μέγιστο δυνατό εταιρικό όφελος και με βάση την αρχή της καλής πίστης, βασικά χαρακτηριστικά της οποίας αποτελούν η ευθύτητα και η εντιμότητα: *εις καλόν καλύτερον, έχοντας την αλήθειαν εν μέσω αυτών, με φόβον Θεού και της ψυχής τους*. Οι εταίροι, στη συνέχεια, (στην προαναφερθείσα πράξη του έτους 1473) *οφείλουν να παραδίδουν την πράσιν...και αποπωλώντας...όσα έβγουν να ποιούν λογαριασμόν καθολικόν καθάριον, να εβγάνουσι το κεφάλαιον ως άνωθεν* (Κονιδάρης και Ροδολάκης, 1996, σ. 167–168). Ακολούθως, στους εταίρους κατανέμεται το *εναποληφθέν διάφορο* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 28), δηλαδή το εταιρικό κέρδος, στο βενετικό ιδίωμα: *interesse* (Boerio, 1867, σ. 349) και στην εξελληνισμένη μορφή (στον πληθυντικό): *ιντερέ(σ)σα, ηντερέσσα* (και με την έννοια του συμφέροντος ή ενδιαφέροντος, και στη σύγχρονη κερκυραϊκή διάλεκτο). Επισημαίνουμε, για ακόμη μία φορά, τη διαφοροποίηση που παρατηρείται από τους πρώτους αιώνες της βενετικής περιόδου στους επόμενους, όσον αφορά την υιοθέτηση ελληνικών όρων, της λόγιας ή της δημοτικής, ή λατινογενών όρων για την απόδοση των ίδιων εννοιών. Το *κεφάλαιον*, όπως ειπώθηκε, αντικαθίσταται από το *καβιδάλ*, ενώ η *πράσις* (πώληση), από το ρήμα της αρχαίας ελληνικής *πιπράσκω* (Liddell and Scott, 1907, τ. 3, σ. 668), από την *πώλησιν* ή συχνότερα από την *πούλησιν*, κατά τον 17^ο αιώνα (όπως και όλοι οι τύποι του οικείου ρήματος): χρήση της συλλαβής *που-* της δημοτικής, αντί *πω-*, αλλά διατήρηση του κλιτικού συστήματος της λόγιας ελληνικής *-σιν*, αντί *-ση* της καθομιλουμένης. Σχετικά μάλιστα με το τελευταίο, τονίζουμε την υψηλή

συχνότητα της επιλογής του κλιτικού συστήματος, καθώς και των αντίστοιχων προθέσεων, συνδέσμων και επιρρημάτων της λόγιας ελληνικής εκ μέρους του συμβολαιογράφου σε όλες τις κατηγορίες των δικαιопραξιών (λ.χ. *άνευ τινός εναντιότητος, έως την τελείαν ευχαρίστησιν*).

5 Σεμνότητα και ελευθερία

Άξιος αναφοράς είναι ο βαθμός γυναικείας συμμετοχής σε δικαιопραξίες. Συνήθως κόρες ή σύζυγοι δεν εμφανίζονται ως συμβαλλόμενες, αλλά τις δικές τους δικαιопρακτικές υποθέσεις, ως υπεξούσιες, αναλαμβάνουν αντιστοίχως οι πατέρες ή οι σύζυγοι, ακόμη και όταν πρόκειται για προικώα περιουσιακά στοιχεία (*γυναικί ονόματι*) (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 161). Καθίστανται αυτεξούσιες, για τις δικές τους υποθέσεις ή τις υποθέσεις των τέκνων τους, κατεχοχήν μόνον όταν ο πατέρας ή ο σύζυγος έχουν αποβιώσει ή όταν είναι αδύνατη η συμμετοχή αυτών εξαιτίας σοβαρής ασθένειας ή ταξιδιού. Η δικαιопρακτική ικανότητα τότε δηλώνεται σαφώς από τον συμβολαιογράφο: ως *κυβερνήτρα* των τέκνων της (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 171). Στις νοταριακές πράξεις συνηθέστατα δεν καταγράφονται ρητώς επικρατούσες αντιλήψεις περί ηθικής και κοινωνικής θέσης. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, η καταγραφή, σε σύμβαση εργασίας, που αφορά μητέρα ως *σεμνή χήρα ελεύθερη* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018α, σ. 257) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η σεμνότητα υπήρξε διαχρονικώς μία από τις βασικότερες απαιτητές γυναικείες αρετές, ενώ η κατάσταση της χηρείας αιτιολογεί το αυτεξούσιο του δικαιопρακτείν και παρέχει την ελευθερία δήλωσης της γυναικείας βουλήσεως, ελευθερία η οποία είναι σε ισχύ υπό την προϋπόθεση μη σύναψης δεύτερου γάμου, δηλαδή υπό την αίρεση χηρείας.

6 Εγγυήσεις, *venditio bonorum*

Η ιδιαιτερότητα του κερκυραϊκού συμβολαιογραφικού λεξιλογίου αναδεικνύεται και στους όρους που αφορούν τις εγγυήσεις και τις εμπράγματα ασφάλειες. Όπως έχει ήδη ειπωθεί, και σε αυτό το πεδίο, παρατηρείται διαφοροποίηση κατά τη διάρκεια της βενετικής περιόδου, με αύξουσα τη χρήση των λέξεων του βενετικού ιδιώματος από τον 17^ο αιώνα και εξής. Βεβαίως, σημειώνουμε ότι, κατά την προηγούμενη περίοδο, συνήθως δεν καταγράφονται εκτενώς συναφείς εξασφαλιστικοί όροι, κατεχοχήν στα κατάστιχα των συμβολαιογράφων της υπαίθρου, αλλά υιοθετείται μία σύντομη σχετική αναφορά, όπως λ.χ. σε πράξη του έτους 1504: *Υπεσχέθη και του διαυθεντίζειν αυτά από παντός ανθρωπίνου σώματος*. (Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη κ.ά., 1997, σ. 97). Επισημαίνουμε τον λόγιο ρηματικό τύπο (*υπεσχέθη*) και τον ονοματικό τύπο του ρήματος (*του διαυθεντίζειν*), καθώς και τη σύνταξη της λόγιας ελληνικής. Το τελευταίο ρήμα από τη λέξη της αρχαίας ελληνικής: *αυθέντης*: *αυτοέντης* (αυτός+έντης): *ο πράττων τι ιδίαις χερσί*, αλλά και ο απόλυτος κύριος, ο δεσπότης (Liddell and Scott, 1907, τ.

1, σ. 436). Μεταγενέστερα, οι αναφορές σε εγγυήσεις αυξάνονται, καθώς και οι συναφείς λατινογενείς όροι: για *πλέον καουτζιόν* τίθεται *πιέτζος και αρχαιοπλερωτής* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 149) και στο βενετικό ιδίωμα: *intrapieggio et principal pagador* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 57): *πιετζαρία* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 45), *πιέτζος*, εκ του βενετικού ιδιώματος: *piezaria, piezo* αντιστοίχως (εγγύηση, εγγυητής) και *καουτζιόν* εκ του: *cautâr, cauzionâr* (εγγυώμαι) (Boerio, 1867, σ. 149). Συνηθέστατα για τα περί ων ο λόγος αγαθά πραγματοποιείται σύσταση ενεχύρου ή υποθήκης: *ομπλιγάδα και υποτεκάδα*, το δεύτερο εκ του βενετικού: *impotêca, ipoteca, impotecar, impotegar* (Boerio, 1867, σ. 331), δάνειο φυσικά από την ελληνική (υποθήκη), ενώ συνήθης είναι και η ρήτρα γενικής υποθήκης (*venditio bonorum*) (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 28), δηλαδή επί του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων του εγγυητή ή του οφειλέτη: *εις δεσμόν των παντοίων του αγαθών και σωματικώς*, και στην ιταλική: *con li suoi beni et lui personalmente* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 63) *έως την τελείαν αποπλερωμήν*, και στο βενετικό κείμενο: *alla pontual sodisfatione* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 57).

7 Κυρώσεις

Συμπληρωματικά των προαναφερθέντων, στις συμβολαιογραφικές πράξεις καταγράφονται ρήτρες διασφάλισης των δικαιωμάτων αποζημίωσης εξαιτίας πλημμελούς εκπλήρωσης των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων. Τίκεται δηλαδή ενοχή προς αποζημίωση, ενώ αναφέρεται ρητώς ότι ο μη συνεπής συμβαλλόμενος δεν δικαιούται να εγείρει οποιαδήποτε αξίωση: *καμιανής λογής πρετενσιόν* (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 32): βεν. *pretensioñ* (Boerio, 1867, σ. 534). Η ακόλουθη πρόταση, από πράξη του έτους 1670, είναι τυπική (εννοείται με διαφορετικούς, ανά πράξη, συμβαλλομένους) στην πλειονότητα αρκετών κατηγοριών δικαιοπραξιών: *μην ποιώντας και ατεντέροντας ως άνωθεν οι αυτοί σύντροφοι και караβοκύρης να πίπτουν εις πάσα δάνα και ηντερέσα*, (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 36): η δεύτερη μετοχή εκ του βενετικού *atender* (ιταλ. *attendere*) (Boerio, 1867, σ. 49), το οποίο, *inter alia*, σημαίνει: τηρώ την υπόσχεση, εκπληρώ την υποχρέωση. Το ρήμα της πρότασης είναι λόγιο και εδώ σημαίνει εμπίπτω, υπόκειμαι, ενώ ο τελευταίος εμπρόθετος, ο οποίος είναι συνηθέστατος στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα, περιέχει την ελληνική λέξη *πάσα*, λανθασμένου όμως γραμματικού γένους (αντί *πάντα*) και τις βενετικές λέξεις: *δάνα* και *ηντερέσα*, για τη δεύτερη εκ των οποίων έχουμε ήδη αναφερθεί, ενώ η πρώτη, εκ του: *danno* (Boerio, 1867, σ. 218), λατ. *damnum*, δηλώνει τη ζημία, τη φθορά ή τη βλάβη.

Ένα ακόμη πολύ καλό παράδειγμα της προαναφερθείσας συνύπαρξης βενετικών και ελληνικών όρων αποτελεί το επόμενο, από δικαιοπραξία του έτους 1617, δυνάμει της οποίας, στο ενδεχόμενο το πωλούμενο εμπόρευμα να βρεθεί *βλαμμένο ή σκάρσο*, ο

πωλητής θα καλύψει τη ζημία (*ρεφάρει σε πάσα μανκαμέντο*) (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 59). Επί των γλωσσικών επιλογών, παρατηρούμε ότι στη διάζευξη η μετοχή είναι του ελληνικού ρήματος *βλάπτω* (δηλαδή εδώ σημαίνει: *αλλοιωμένο*), ενώ το επίθετο είναι ιταλικό: *scarso*, εκ του *excarpsus*⁶ της όψιμης λατινικής (ex carpere, αόρ. carpsi: κόβω, αρπάζω, διαιρώ κερματίζω, φθείρω) (Κουμανούδης, 1972, σ. 106), και σημαίνει ανεπαρκής, λιγότερος της προκαθορισμένης ποσότητας. Στην επόμενη πρόταση, εκ των τριών λέξεων οι δύο είναι ιταλικές, στο βενετικό ιδίωμα: *refàr l dani* (αποζημιώνω, αποκαθιστώ τη ζημία) (Boerio, 1867, σ. 561) και *mancamento* (έλλειμμα, έλλειψη), εκ του *mancàr* (Boerio, 1867, σ. 391), ενώ η μόνη ελληνική (*πάσα*), όπως παραπάνω, είναι λανθασμένου γραμματικού γένους. (Boerio, 1867, σ. 116). Τέλος, για το ενδεχόμενο της μη έγκαιρης εκπλήρωσης της ενοχής, σε ορισμένες πράξεις, στο πλαίσιο του εξαναγκαστικού χαρακτήρα της δικαιοπραξίας, καταγράφεται η δυνατότητα προσφυγής σε ένδικα μέσα: *astringer* (σφίγγω, εξαναγκάζω, υποχρεώνω) (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2013, σ. 57), *φόρτζες της δικαιοσύνης* (ιταλ. *forza*, δύναμη, ισχύς) (Καρλάφτη-Μουρατίδη, 2018β, σ. 45), ενώ, ενίοτε, αναφέρεται και η δυνατότητα προσφυγής στο ένδικο μέσο της έφεσης κατά απόφασης πρωτοβάθμιου δικαστηρίου: *απελασιό, μπελαντζιόν: apelaziòn* (Boerio, 1867, σ. 38, όπου και οι αντίστοιχες κατηγορίες του όρου).

8 Επιλογικά

Η έρευνα και η επεξεργασία συμβολαιογραφικού υλικού, και από γλωσσολογικής απόψεως, κομίζει αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία, στο πλαίσιο της διασάφησης και της εμβάθυνσης επί δικαιοτικών και οικονομικών δεδομένων της εκάστοτε εξεταζόμενης περιόδου. Τα απαιτούμενα προσόντα και οι γνώσεις, γενικώς δηλαδή η επαγγελματική επάρκεια του συμβολαιογράφου περιλαμβάνει, ως είναι αναμενόμενο, και την ικανότητά του να γνωρίζει και να επιλέγει τους κατάλληλους νομικούς όρους, κατά την κατάρτιση των δικαιοπραξιών, ικανότητα ή μάλλον δεινότητα όταν πρόκειται για επιλογή όρων μεταξύ διαφορετικών γλωσσών, με απώτερο στόχο την κατοχύρωση και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των συμβαλλομένων και το σαφή προσδιορισμό των υποχρεώσεών τους, μέσω της εφαρμογής των αρχών της ισότητας, της νομιμότητας, της συμβατικής ελευθερίας και της καλής πίστης.

---

⁶ <https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/scarso/> (Από το Treccani—La cultura Italiana—Vocabolario).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Γάσπαρης, Χ. (1994). Η γλώσσα της βενετικής γραφειοκρατίας. Η αντιπαράθεση λατινικής και ελληνικής γλώσσας στη μεσαιωνική Κρήτη (13ος–15ος αι.), *Σύμμεικτα* 9, σ. 141–156. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη, Φ. (2012). Δικαιοπραξίες εμπορικών εταιρειών (συντροφιών) στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα. *Dictio* 5 (Επιστημονική Επετηρίς Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας), σ. 11–63. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη, Φ. (2013). Το δικαίκο καθεστώς των αγοραπωλησιών στα Ιόνια Νησιά κατά τη βενετική περίοδο. *Dictio* 6 (Επιστημονική Επετηρίς Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας), σ. 11–68. Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη, Φ. (2014). Η δίκη των προστυχίων: Νικολός Θεοτόκης, Καρουσάδες, 17ος αιώνας. Στο: *Πρακτικά του Θ' Πανιονίου Συνεδρίου* (Παξοί, 26–30 Μαΐου 2010), τ. Α', σ. 163–195. Παξοί: Εταιρεία Παξινών Μελετών.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη, Φ. (2018α). Εργασιακές και εμπορικές δραστηριότητες Κρητών στην Κέρκυρα τον 17ο αιώνα. Στο: *Πεπραγμένα ΙΑ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (Ρέθυμνο, 21–27 Οκτωβρίου 2011), τ. Β1' Τμήμα Βυζαντινών και Μέσων Χρόνων/Ιστορία, σ. 251–276. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης.
- Καρλάφτη-Μουρατίδη, Φ. (2018β). *Οικονομία και Δίκαιο στην Κέρκυρα κατά τη βενετική περίοδο. Θεσσαλονίκη*: Εκδόσεις Βάνιας.
- Κονιδάρης, Ι. και Ροδολάκης, Γ. (1996). Οι πράξεις του νοταρίου Κέρκυρας Ιωάννη Χοντρομάτη (1472–1473). *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, τ.32, σ. 139–205.
- Κουμανούδης, Στ. (1972). *Λεξικόν Λατινοελληνικόν, το μεν πρώτον συνταχθέν και εκδοθέν υπό του εκ Βρέμης της Γερμανίας Ερρίκου Ουλερίχου*. Αθήναι: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ντόκος, Κ. και Μελέντη, Μ. (1996–1997). Το ξένο λεξιλόγιο στις ελληνικές πηγές της βενετοκρατίας. Γλωσσάριο μεταγλωττισμένων ιταλικών όρων που περιέχονται σε δημοσιευμένες νοταριακές πράξεις των Ιόνιων Νησιών. *Εώα και Εσπέρια*, τ.3, σ. 83–148.
- Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Λ., Ροδολάκης, Γ. και Καραμπούλα, Δ. (1997). Οι πράξεις του νοταρίου Καρουσάδων Κέρκυρας πρωτοπαπά Φιλίππου Κατωϊμέρη (1503–1507). *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, τ.33, σ. 9–436.
- Τριάντος, Ν. (2013). *Αστικό Δίκαιο*. Επιτομή, πρόλογος: Χιωτέλλης, Α. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χυτήρης, Γ. (1992²). *Κερκυραϊκό γλωσσάρι, ακατάγραφες και δίσημες λέξεις. Επίμετρο: γραμματικά στοιχεία του γλωσσικού ιδιώματος της Κέρκυρας*. Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών.
- Boerio, G. (1867). *Dizionario del dialetto veneziano*. Βενετία: Reale Tipografia di Giovanni Cecchini.
- Liddell, H.G. και Scott, R. (1907). *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης* (μτφρ.: Ξ. Μόσχος). Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Ι. Σιδέρης.

Ιστότοποι – Λεξικά

Καββαδάς, Ν., & Σκλαβενίτη, Χ. Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος—Λεξικό Λευκάδας [πρόσβαση: 15 Ιουλίου 2021]. Διαθέσιμο από: <https://lexikolefkadas.gr/>.

Droit.fr - Le Portail du Droit. *Dictionnaire juridique, définitions*. [πρόσβαση: 10 Ιουλίου 2021]. Διαθέσιμο από: <https://www.droit.fr/definition/>.

Treccani—La cultura Italiana—*Vocabolario*. [πρόσβαση: 20 Ιουλίου 2021]. Διαθέσιμο από: <https://www.treccani.it/vocabolario/>.

Φωτεινή Καρλάφτη-Μουρατίδη

Διδάσκουσα Ιονίου Πανεπιστημίου, Μέλος Ε.ΔΙ.Π.
Τμήματος Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας
Ιονίου Πανεπιστημίου
Ηλ.-ταχ.: fkarlafti@ionio.gr